

ORIGINILE
CREATIVITĂȚII
UMANE

Edward O. Wilson (n. 1929) este considerat părintele sociobiologiei. Și-a dedicat începutul carierei cercetării furnicilor și a altor insecte sociale (după cum spunea el, „Karl Marx avea dreptate: socialismul chiar funcționează, doar că nu la specia noastră”). Majoritatea contribuțiilor pe care le-a adus în domenii precum entomologia, zoologia, biologia, ecologia sau antropologia sunt completate astăzi prin programul său ambițios de unificare a tuturor disciplinelor academice în vederea înțelegerii evoluției minții umane. De aceea, Wilson poate fi considerat cel mai de seamă exponent al dialogului și colaborării dintre gândirea științifică și cea umanistă.

Cele 27 de cărți ale sale și cele peste 400 de articole științifice și de popularizare pe care le-a publicat i-au adus numeroase distincții științifice și literare, printre care două Premii Pulitzer – pentru *On Human Nature* (1979) și, împreună cu Bert Hölldobler, *The Ants* (1991). Își povestește viața personală și profesională în autobiografia *Naturalist*, care a câștigat în 1995 Premiul pentru Carte de Știință al publicației *Los Angeles Times*. Mai recent, Wilson s-a aventurat în domeniul literaturii, rezultatul fiind *Anthill*, un roman publicat în 2010 și intrat în lista de bestselleruri a *New York Times*. Edward Wilson este și astăzi activ în cercetările de teren, în publicistică și în eforturile de conservare a mediului.

La Humanitas au apărut, în traducere, *Cucerirea socială a Pământului* (2013) și *Sensul existenței umane* (2017).

EDWARD O. WILSON

ORIGINILE
CREATIVITĂȚII
UMANE

Traducere din engleză de
ELENA DRĂGUȘIN-RICHARD

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: Alexandru Anghel
Coperta: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Andreea Niță
DTP: Emilia Ionașcu, Dan Dulgheru

Tipărit la Paper Print – Brăila

Edward O. Wilson
The Origins of Creativity
Copyright © 2017 by Edward O. Wilson
All rights reserved.

© HUMANITAS, 2019, pentru prezenta versiune românească

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Wilson, Edward O.

Originile creativității umane / Edward O. Wilson;
trad. din engleză de Elena Drăgușin-Richard. –

București: Humanitas, 2019

Conține bibliografie. – Index

ISBN 978-973-50-6354-2

I. Drăgușin-Richard, Elena (trad.)

57

EDITURA HUMANITAS

Piața Presei Libere 1, 013701 București, România

tel. 021 408 83 50, fax 021 408 83 51

www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro

Comenzi prin email: vanzari@libhumanitas.ro

Comenzi telefonice: 021 311 23 30

Cuprins

I	
1. Orizontul creativității	11
2. Apariția disciplinelor umaniste	17
3. Limbajul	28
4. Inovația	37
5. Surpriza estetică	42
II	
6. Limitele disciplinelor umaniste	53
7. Anii de neglijare	63
III	
8. Cauzele ultime	75
9. Substratul	80
10. Marea descoperire	90
11. Cultura genetică	94
12. Natura umană	98
IV	
13. De ce natura este mamă	111
14. Transa vânătorului	117
15. Grădinile	126
V	
16. Metaforele	137
17. Arhetipurile	140
18. Cea mai îndepărtată insulă	149

19. Ironia – o izbândă a minții	154
20. Al treilea Iluminism	158
<i>Referințe și lecturi suplimentare</i>	<i>169</i>
<i>Mulțumiri</i>	<i>179</i>
<i>Credite</i>	<i>181</i>
<i>Indice.....</i>	<i>183</i>

Sintagma „discipline umaniste“ include, dar nu se mărginește la studiul și interpretarea limbilor moderne și clasice, a lingvisticii, a istoriei, a jurisprudenței, a filozofiei, a arheologiei, a religiei comparate, a eticii, a istoriei, a criticii și teoriei artei, a aspectelor științelor sociale ce au conținut umanist și folosesc metode umaniste și a studiului și aplicării științelor umaniste la mediul uman, mai ales pentru a reflecta diferitele moșteniri, tradiții și istorii ale comunităților și pentru a evidenția relevanța disciplinelor umaniste în condițiile actuale ale vieții noastre naționale.

— *Actul Fundației Naționale a Artelor și Științelor Umaniste, SUA, 1965, modificat*

Lup înfrânt de leu. O fabulă despre mândria învinsă. (Benjamin Carlson [american, n. 1983], *The Wolf and His Shadow*, 2015. Desen în peniță, 20×30 inchi. The National Museum of Wildlife Art, Jackson, WY. © Benjamin Carlson. [p. 44, în *Call of the Wild* 2015–2016, Fabulele lui Esop, de Bronwyn Minton, curator adjunct în arte și cercetare, The National Museum of Wildlife Art].)

I

Disciplinele umaniste sunt produsul limbajului simbolic, o capacitate care ne deosebește profund de celelalte specii. Evoluând odată cu structura creierului, limbajul a eliberat mintea de dimensiunea animalică pentru a-i permite să devină creativă, putând astfel să-și închipuie alte lumi infinite în spațiu și timp. Ne-am emancipat, însă, după cum voi arăta în această primă parte, am păstrat emoțiile strămoșilor noștri îndepărtați. Această combinație, ce alcătuiește ceea ce numim în mare discipline umaniste, este motivul pentru care suntem totodată extrem de avansați și extrem de periculoși.

Orizontul creativității

Trăsătura unică și definitivă a speciei noastre este creativitatea, iar țelul suprem al acesteia este înțelegerea de sine: ce suntem, cum am apărut și care ne va fi soarta.

Ce este așadar creativitatea? Este căutarea firească a originalității. Omenirea este împinsă înainte de dragostea instincțivă pentru noutate: descoperirea unor entități și procese noi, rezolvarea vechilor probleme și dezvăluirea altora noi, surpriza estetică provocată de datele și teoriile neașteptate, plăcerea vederii unor fețe noi, fiorul identificării unor lumi necunoscute. Judecăm creativitatea prin măreția răspunsului emoțional pe care îl provoacă. O regăsim în adâncurile minții noastre și dincolo de noi, când ne imaginăm realitatea de pe tot cuprinsul universului. Orice țel atins duce către alte țeluri, iar căutarea nu se oprește niciodată.

Cele două mari ramuri ale educației – știința și disciplinele umaniste – sunt complementare în încercarea noastră de a fi creativi. Ambele împărtășesc aceleași rădăcini ale travaliului inovator. Tărâmul științei ține de tot ce este posibil în univers, iar cel al disciplinelor umaniste, de tot ce poate mintea omenescă să conceapă.

Având ca punct de plecare conștiința combinată a speciei noastre, fiecare dintre noi poate să meargă oriunde în univers, să aibă orice putere, să atingă orice țel, să caute infinitatea în

spațiu și timp. Bineînțeles, este la fel de adevărat că, atunci când ne lăsăm conduși de bănuielile nesăbuite și pasiunile animalice pe care le avem cu toții, fanteziile neînfrânate se pot transforma în nebunie. Milton a exprimat foarte bine cel mai mare risc pe care și-l asumă condiția umană:

*Al său propriu lăcaș își este mintea
Și doar ea poate din Rai un Iad și-un Iad din Rai să facă.¹*

Prin urmare, poate că este o binecuvântare faptul că mintea nu călătorește cu ușurință în zone vaste și necunoscute, ci preferă mai curând să circule și să-și repete incursiunile în cercuri mici și familiare. În plus, oamenilor nu le place de obicei solitudinea propriilor gânduri. O echipă de psihologi de la Universitatea din Virginia și Universitatea Harvard au descoperit de curând că voluntarilor nu le-a plăcut să stea singuri fără să facă altceva decât să se gândească nici măcar pentru un interval scurt, de numai șase minute. S-au bucurat mai mult de activități externe banale. Ba chiar au preferat să-și administreze singuri șocuri electrice dacă nu aveau nimic altceva la îndemână.

Pentru a explica în întregime orice fenomen biologic, inclusiv creativitatea în cadrul științei și al disciplinelor umaniste, trebuie să se țină cont de trei niveluri de gândire. În cadrul primului nivel, pentru orice entitate vie sau proces – o pasăre care-și ia zborul, un crin care crește către soare sau citirea acestei fraze – prima întrebare trebuie să fie: *Ce este?* Să se stabilească structura și funcțiile care definesc fenomenul. Dacă este vorba despre muzică sau teatru, să se țină cont de interpretarea lor. Al doilea nivel este întrebarea: *Cum a apărut?* Ce l-a făcut să existe? Care au fost evenimentele ce au creat condițiile apariției sale de acum zece secunde sau acum o mie de

1. John Milton, *Paradisul pierdut*, trad. Adina Begu. (N. tr.)

ani? Al treilea și ultimul nivel este: *De ce* există de fapt fenomenul și condițiile care l-au creat? De ce nu ar fi existat un alt tip de evoluție care nu se întâlnește pe această planetă și care ar fi putut produce un altfel de creier cugetător?

Oamenii de știință studiază fenomenele vii la toate cele trei niveluri. De regulă, ei aleg entitățile și procesele la care au acces și care răspund la întrebările *ce, cum și de ce*.

Însă biologi, poate mai mult decât ceilalți oameni de știință, simt că e necesar să caute cauza și efectul la toate aceste niveluri. Cauzele care produc un fenomen viu, precum zborul unei păsări sau percepția culorii unei flori, se numesc *cauze proximе*. Evenimentele care au călăuzit evoluția fenomenului până la starea lui actuală se numesc *cauze ultime*. Cauzele proximе reprezintă *ce-ul și cum-ul* unei explicații complete. Cauzele ultime reprezintă *de ce-ul*.

Explicațiile științifice ale vieții organice, inclusiv ale vieții umane, includ de obicei atât cauze proximе, cât și cauze ultime. În schimb, cercetările din cadrul disciplinelor umaniste încearcă, în cel mai bun caz, să obțină explicații proximе. Causalitatea ultimă tinde să fie lăsată în seama Dumnezeuului din Geneză, a extraterestrilor din vechime sau a unui *mysterium tremendum et fascinans*¹ ce se crede că sălășluiește în adâncul minții umane. Să luăm ca exemplu culoarea roșie a unei petale de floare aflată în fața ta. Asemenea celorlalte culori, roșul se distinge prin stimularea unei anumite porțiuni a spectrului electromagnetic ce compune spectrul vizual. Receptorii sunt conurile sensibile la roșu din retină. Acestea transmit semnale către un nucleu din mijlocul cortexului, care le transmite la rândul său în spatele cortexului, pentru a se îndrepta după aceea către unitățile de integrare a percepției și emoției și în

1. „Mister care cutremură și fascinează“ (lat.), concept al filozofului german Rudolf Otto. (*N. tr.*)

cele din urmă către centrii din creierul anterior, făcându-te astfel să rostești „roșu“ (sau poate *rot* sau *rouge*, *krasnii* sau *bombu*, în funcție de limba ta maternă).

Și pentru că s-a ajuns atât de departe, oamenii de știință au reușit să identifice în deceniile anterioare segmentele de ADN ce alcătuiesc genele aflate la baza aparatului de recunoaștere a culorilor.

Prin urmare, cercetarea științifică ne-a adus aproape de rezolvarea primelor mistere legate de percepția umană a culorii. Dar acum intră în scenă problemele puse de cauzalitatea ultimă: De ce oamenii pot să vadă o anumită porțiune din spectrul electromagnetic, dar nu pot să vadă la nivel de infraroșu, de ultraviolet sau de frecvențe din afara acestui segment îngust al spectrului unde se situează lumina vizibilă? Mergând și mai departe, de ce ADN-ul este cel care prescrie vederea în culori și celelalte procese legate de viața terestră, iar nu o altă substanță codificantă? Ar putea exista coduri total diferite pe exoplanete prielnice vieții? Și de ce vedem culori, în loc de nuanțe formate din lumină și umbre?

Răspunsurile la aceste întrebări de tip *de ce* le putem găsi în reconstituirea preistoriei, adică în perioada în care specia noastră a evoluat din primii hominizi, și mergând mult mai înapoi în timp, cu zeci de milioane de ani, când trăsăturile de bază ale creierului și simțurilor noastre actuale au fost formate în cele dintâi primat.

Specialiștii din domeniul științelor umaniste s-au limitat în mod tradițional la întrebarea *ce*, au atins doar în treacăt întrebarea *cum* și s-au aventurat foarte rar în lumea lui *de ce*. Au clădit bazându-se pe particularitățile biologice ale simțurilor și emoțiilor deja existente de la începutul neoliticului, cam cu 10.000 de ani în urmă, ceea ce a generat aproape întreg conținutul actual al disciplinelor umaniste: artele creative, lingvistica, istoria, jurisprudența, filozofia, etica și teologia.

S-ar părea sau, mai bine spus, am putea avea *sentimentul* că numai intelectul și emoțiile umane sunt capabile de creativitate. Această trăsătură definitorie a speciei noastre, căreia i-a luat aproape patru miliarde de ani să se formeze, pare să aibă nevoie de o caracteristică evolutivă unică, altfel numai intervenția lui Dumnezeu ar putea s-o explice.

Această presupunere care a dominat gândirea religioasă timp de milenii este aproape cu certitudine greșită. E ușor să identificăm în natură trambuline alternative ale organizării sociale avansate, unele dintre care ar fi putut în timp să ajungă la nivelul uman. Să luăm în considerare remarcabilele mușuroaie de termite, numite macrotermite, din Africa sau America de Sud. Cuiburile lor multietajate, clădite din țărână și fecale, colcăie de populații formate din sute de mii și chiar milioane de indivizi și uneori ajung să depășească doi metri înălțime. La fel ca în cazul nostru, locuințele termitelor sunt proiectate extrem de bine. La unele specii, cuiburile au sisteme de aer condiționat formate din structuri complicate de conducte prin care aerul este împropătat prin convecție. Fiecare colonie macrotermitină conține un proletariat format din lucrătoare sterile și cei doi părinți ai lor, un cuplu regal responsabil cu reproducerea. Cum este posibil acest lucru? Regina enormă, cam cât două degete mari de la mâna unui om, produce un flux neîntrerupt de ouă minuscule. Lucrătoarele împart munca divizându-se în caste fizice, printre care se numără o armată impresionantă de soldați feroce cu capul supradimensionat. (În Surinam am avut nevoie de ajutor pentru a desprinde mandibulele lor arcuite ca niște iatagane din degetul meu mare.)

Cea mai mare parte a populației de termite rămâne în interior, cu câteva excepții notabile: zborul reginelor virgine și al consorțiilor lor masculi pentru a forma noi colonii și roiurile de lucrătoare care ies noaptea în căutare de fragmente de vegetație moartă. Apropiindu-ne urechea de o movilă (însă

nu prea aproape!), putem auzi un zgomot șuierător slab iscat de nenumărați pași mărunți. Recoltele nocturne sunt folosite în scopul cultivării unor ciuperci comestibile în grădinile subterane.

Macrotermitele sunt adevărate superorganisme. Inteligența colectivă a fiecărei dintre colonii se situează mult sub cea a oamenilor sau a altor mamifere, chiar sub nivelul majorității păsărilor, dar se află mult peste nivelul insectelor solitare. Cu toate acestea, creativitatea lor este nulă. Să presupunem că, pe parcursul propriei evoluții, ar fi ajuns la nivel uman. „Termiteriile“ lor, dacă ar fi să inventez un termen nou, ar include următoarele: o pasiune pentru bezna totală (și o panică ce o rivalizează pe a lui Dracula la apariția oricărei gene de lumină), o dietă formată numai din ciuperci de cultură, sexul rezervat numai pentru capetele încoronate și moarte tuturor imigranților posibili, chiar dacă provin din aceeași specie. Bolnavii și răniții din cadrul coloniei sunt devorați prompt și fără drept de apel; fără spitale, fără milă.

Să avem în vedere următorul lucru. Într-un secol sau două, tehnologia spațială ar putea foarte bine să ofere o imagine mai amănunțită a exoplanetelor, corpuri cerești din alte sisteme solare. Cu siguranță, următorul pas va fi căutarea intensă de dovezi ale existenței vieții. Dacă vom găsi viață și una sau mai multe specii inteligente ar trebui să fim pregătiți pentru orice.

Apariția disciplinelor umaniste

Disciplinele sau științele umaniste nu s-au născut din epopeile orale ale Greciei miceniene, din scrierile sumeriene imprimare în lut sau din zeii gravați ai Egiptului predinastic. Toate aceste rudimente au mai puțin de 10.000 de ani, doar o clipită din istoria speciei noastre. Dar nu vom afla începutul acestor științe nici în desenele din peșterile de la Chavet și de la Sulawesi, nici în fluierile din oase de pasăre din Jura Șvabă. Aceste artefacte, cele mai vechi din categoria lor, au fost făurite în urmă cu aproape 30.000 de ani.

Dar nașterea științelor umaniste s-a petrecut mult mai devreme, cam cu o mie de milenii în urmă, și, dacă ne gândim bine, s-a produs în locul și în împrejurările ce par cele mai logice: la lumina focului celor mai timpurii grupuri umane.

Aceasta este reconstituirea înfăptuită de o seamă de cercetători din domeniile paleontologiei, antropologiei, psihologiei, neuroștiințelor și biologiei evoluționiste. Astfel de cercetări fac parte din căutarea originii speciei umane, o țintă urmărită de știință și de disciplinele umaniste în egală măsură. Faptul acesta ne reamintește că istoria este povestea evoluției culturii, pe când preistoria este povestea evoluției genetice. Preistoria ne spune nu doar ce s-a întâmplat înainte de istoria culturală, dar și motivul pentru care specia umană în ansamblul ei a urmat o anumită traiectorie și nu o alta.